

Tożsamość a zachowania na rzecz wspólnego dobra¹

Anna Maria Zalewska*

Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, Warszawa

Beata Krzywosz-Rynkiewicz

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn

IDENTITY AND BEHAVIOURS FOR THE COMMON GOOD

In this paper two kinds of personal identity are considered – interpersonal (manifested in altruistic, egalitarian or individualistic orientations) and related to personal responsibility. 362 students at age 11–14–17 were examined with Pupil's Behaviour Questionnaire (responsibility) and participated in the Ultimatum Game (interpersonal identity and cooperation). The results showed that interpersonal identity did not depend on age nor gender and young people manifested egalitarian orientation the most often. The congruence between behavioral and cognitive aspects was observed mostly among egalitarian oriented persons. The examined kinds of identity were related to each other. High responsibility and interpersonal identity focusing on differences between SELF and OTHERS hinder cooperation and undertaking behaviours for common good.

WPROWADZENIE TEORETYCZNE

KLASYCZNE A WSPÓŁCZESNE KONCEPCJE TOŻSAMOŚCI

Istotnym elementem życia człowieka jest formowanie się tożsamości poprzez szukanie odpowiedzi na pytanie „kim jestem?”. Zmiany cywilizacyjne (w tym kulturowe) ostatnich dziesięcioleci w istotnym stopniu wpłynęły na tor tych poszukiwań. Obuchowski (2000) podkreśla, że od lat 70. XX wieku mamy do czynienia z **rewolucją podmiotów** i budowaniem koncepcji człowieka jako **osoby intencjonalnej**, postrzegającej siebie jako sprawcę odpowiedzialnego za swe działania, własne cele jako przedmiot swoich intencji, a świat jako szanse realizacji swoich możliwości. Zarazem współczesna kultura oferując wiele możliwości wyboru i akceptując zmiany wartości i celów (zmiany karier i więzi, dominację wartości wolności osobistej nad innymi wartościami etc.) wręcz promuje zmiany tożsamo-

ści (Giddens, 2007). Znajduje to odzwierciedlenie we współczesnych koncepcjach tożsamości, które w porównaniu z ujęciami tradycyjnymi akcentują trudności w zachowaniu jej ciągłości i spójności w procesie dynamicznej zmiany.

Przykładem klasycznego ujęcia tożsamości (sprzed rewolucji podmiotów) jest koncepcja Erika H. Eriksona. Rozumie on tożsamość jako system przekonań na temat Ja, świata, ludzi i celów życiowych, który powstaje w wyniku dążeń do powiązania wcześniej nabytych społecznych ról (por. Brzezińska, 2004; Vasta, Haith i Miller, 1995). Erikson (1968) odróżnia 2 perspektywy tożsamościowe: **podmiotową** (*ego-identity*) odnosząc ją do Ja jako podmiotu poznającego i **przedmiotową** (*self-identity*), którą odnosi do Ja jako przedmiotu poznania. W tym klasycznym rozumieniu **tożsamość jest ujmowana kategorialnie, jest świadoma i powinna uformować się w okresie dorastania jednostki**, chociaż po osiągnięciu przez nią dojrzałości może podlegać przekształceniom.

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Anna Maria Zalewska, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, ul. Chodakowska 19/31, 03-515 Warszawa.
e-mail: anna.zalewska@swps.edu.pl

¹ Badania prowadzone w ramach projektu Europejskiej Fundacji Nauki (06_ECRP_FP007) z Grantu Specjalnego KBN Nr ESF/84/2006.

Współczesne koncepcje również nawiązują do dwóch perspektyw tożsamości wyróżnionych przez Eriksona. Tożsamość z perspektywy podmiotowej oznacza powtarzające się sposoby przeżywania samego siebie (np. poczucie spójności, ciągłości, czy niepowtarzalności), a z perspektywy przedmiotowej ujmowana bywa jako system względnie trwałej wiedzy i przekonań o sobie (Jarymowicz, 2008). W niektórych koncepcjach (np. Baumeistera, 1997) tożsamość przedmiotowa (poczucie tożsamości w ujęciu filozoficznym zawierające odpowiedź na pytanie „kim jestem”) jest utożsamiana z Ja przedmiotowym (jaki jestem) (por. Batory, 2008). W naszych badaniach także używamy tych pojęć zamiennie.

Piotr K. Oleś (2008) wyróżnia trzy rodzaje współczesnych koncepcji tożsamości, z których każda oparta jest na innym sposobie myślenia. **Kategorialna koncepcja tożsamości** oparta jest na myśleniu paradygmatycznym i oznacza reprezentację Ja oraz przypisywanie sobie różnych atrybutów. Nie zawsze są one, jak wcześniej zakładano, świadome. Wiedza na swój temat i stosunek do siebie mogą mieć charakter jawny lub utajony, a może być całkowicie nieświadoma lub intuicyjna (por. Jarymowicz, 2008). **Narracyjna koncepcja tożsamości** oparta jest na myśleniu narracyjnym i ujmuje tożsamość jako historię, która łączy różne role, wartości i umiejętności w całość – „integruje zrekonstruowaną przeszłość, postrzeganą teraźniejszość oraz antycypowaną przyszłość” (McAdams, 2003, za Puchalska-Wasył i Oleś, 2008, s. 268), dając poczucie ciągłości, sensu i celowości życia. **Dialogowa koncepcja tożsamości**, oparta na myśleniu dyskursywnym, podkreśla, iż możliwe jest istnienie więcej niż jednej tożsamości. Tożsamość dialogowa dopuszcza istnienie wielu interpretacji własnych doświadczeń, konfrontację punktów widzenia różnych pozycji Ja i negocjowanie odpowiedzi na pytanie „Kim jestem?”. Istnienie metapozycji pozwala objąć refleksją wewnętrzną polifonię i różnorodność odniesień do świata (por. Hermans, 2003).

We współczesnych koncepcjach podstawowe pytanie „kim jestem?” jest rozszerzone o pytanie „dokąd zmierzam?” (Oleś, 2008). W każdej z nich ma ono odmienne znaczenie. W koncepcji kategorialnej jest pytaniem o to, jakie obecnie osoba stawia sobie cele i jakie wartości są dla niej ważne? Koncepcje narracyjne i dialogowe ujmują tożsamość bardziej dynamicznie, jako **proces „stawania się”**. W koncepcji narracyjnej zawarty w tym pytaniu jest problem ciągłości – „jak zmienia się moja historia i co oznaczają zmiany?”. W koncepcji dialogowej dotyka ono problemu istnienia metapozycji oraz spójności – czy w zmianach tożsamości związanych z różnymi pozycjami Ja występuje jakaś stałość (np. konflikt

pewnych wartości)? Koncepcje te zakładają także, że **tożsamość nie musi być świadoma** – „obok warstwy świadomej i racjonalnej obejmuje automatyczne zachowania, uczucia i myśli, wyznaczające charakterystyczny dla jednostki sposób ujawniania siebie oraz doświadczania świata, siebie i relacji między jednym a drugim” (Oleś, 2008, s. 49).

RELACYJNE UJĘCIE TOŻSAMOŚCI

Zarówno klasyczne jak i współczesne koncepcje tożsamości zwracają uwagę na jej dwutorowy rozwój, który wymaga refleksji nad sobą i własnymi relacjami z grupą. Stąd psychologowie mówią o dwóch rodzajach tożsamości: osobistej oraz społecznej (Jarymowicz, 1989, 2000). Opiswane są one jako niezależne jakościowo konstrukty:

- Tożsamość osobista (indywidualna) – jest związana z ukształtowaniem się struktury Ja, wyraża się postrzeganiem i doświadczaniem siebie jako jednostki niepowtarzalnej oraz identyfikowaniem się z celami i standardami osobistymi.
- Tożsamość społeczna – jest związana z uformowaniem się kategorii My, wyraża się identyfikowaniem własnej osoby z innymi ludźmi, powiązaniem własnej osoby z członkami grupy społecznej, w której funkcjonuje oraz przyjmowaniem za własne grupowych celów, wartości i zasad postępowania.

W literaturze podkreśla się znaczenie relacji ze światem zewnętrznym dla tworzenia się tożsamości. Tożsamość osobista i społeczna tworzą się i wyrażają w relacjach ze światem społecznym i fizycznym (Oleś, 2008). Powstają pod wpływem innych ludzi i przez porównywanie siebie z nimi – ze względu na swoje podobieństwo lub odmiennność od nich tożsamość zyskuje wyrazistość (Jarymowicz, 2000, 2008). Zachowania, uczucia i myśli wyrażające tożsamość ujawniane są w kontakcie z innymi ludźmi lub obiektami.

PRZEJAWY TOŻSAMOŚCI OSOBISTEJ UWZGLĘDNIANE W BADANIACH WŁASNYCH

W swoich badaniach koncentrujemy się na tożsamości przedmiotowej (ja przedmiotowym) jednostki, ujmowanej kategorialnie. Uwzględniamy dwa różne aspekty tożsamości osobistej, **wyrażane w zachowaniu (behawioralnie)**: przedstawienie siebie jako podmiotu odpowiedzialnego za swoje zachowania oraz ujawnianie swojej tożsamości interpersonalnej.

TOŻSAMOŚĆ INTERPERSONALNA

Chcemy zwrócić uwagę na relacje Ja z innymi osobami jako podstawę formowania się szczególnego aspektu tożsamości osobistej – **tożsamości interpersonalnej**. Tożsamość interpersonalna pojawia się w odpowiedzi na pytanie „kim jestem w relacji do innej osoby?”, wyraża stosunek Ja do Innego i cele, do jakich osoba zmierza podczas interakcji z drugą osobą. Tak rozumiana tożsamość interpersonalna może przyjmować trzy podstawowe formy (zwane też orientacjami społecznymi – Grzelak, 2005):

- Indywidualistyczna (egoista) – własna osoba i własne dobro są ważniejsze niż osoba i dobro Innego (drugiej osoby); nastawienie na własne dobro i wyciąganie jak największej osobistych korzyści z relacji z partnerem (pozyskiwanie dóbr materialnych czy psychologicznych przy minimalizowaniu własnych kosztów);
- Równościowa – osoba i dobro Innego są równie ważne jak własna osoba i własne dobro; przy podziale dóbr kierowanie się zasadą: sprawiedliwości, równości, wspólnego dobra;
- Altruistyczna (altruista) – osoba i dobro Innego (drugiej osoby) są ważniejsze niż własna osoba i własne dobro; nastawienie na dobro Innego, koncentracja na zaspokojeniu potrzeb drugiej osoby (partnera) nawet kosztem własnej straty.

Te trzy formy tożsamości mogą być wyrażane w zachowaniach, uczuciach i myślach. Tu uwzględniane są przejawy behawioralne (dokonanie wyboru spośród 11 opcji i skierowanie oferty do partnera) oraz dodatkowo aspekty poznawcze (uzasadnienie oferty).

TOŻSAMOŚĆ OSOBISTA ZWIĄZANA Z PRZEJAWIANIEM ODPOWIEDZIALNOŚCI

Chcemy również uwzględnić przejawianą w zachowaniu odpowiedzialność podmiotową jako inny aspekt osobistej tożsamości. Tradycyjnie (ale także i potocznie) odpowiedzialność jest rozumiana w kategoriach moralnych i odnosi się do norm i zasad jako instancji odpowiedzialności (patrz m.in. Nowicka-Kozioł, 1993). W obliczu rewolucji podmiotów i definiowania człowieka w kategoriach osoby sprawczej, która ma poczucie wpływu na sytuację (Kofta, 2001), odpowiedzialność rozumiana jest też podmiotowo, jako odpowiadanie za własne działania przed sobą samym (Wojtyła, 1992). Przez psy-

chologów traktowana jest jako jeden z kluczowych atrybutów człowieka XXI wieku (Branden, 1997). Zwracają oni uwagę na to, że odpowiedzialność rozumiana w kategoriach sprawstwa odnosi się nie tylko do rekompensaty wyrządzonych krzywd, ale też do takiego kierowania własnym zachowaniem, by do tych krzywd nie dochodziło (Derbis, 1986). Odpowiedzialność podmiotowa może więc przybierać 2 formy (Krzywosz-Rynkiewicz, 2007):

Odpowiedzialności podmiotowej ponoszonej przejawiającej się braniem na siebie konsekwencji lub rekompensaty w sytuacji naruszenia zasad lub cudzego dobra. Osoba działa nie ze względu na karę wyznaczoną przez regułę, ale z uwagi na rozumienie wartości regulacyjnej reguły i skutków zarówno dla siebie, jak i dla innych. Jeśli więc osoba przejawiająca taki rodzaj odpowiedzialności nie ma biletu, a zdecyduje się na jazdę autobusem i nie zostanie złapana, po wyjściu z niego kupi bilet i wyrzuci go. Nie potrzebuje sankcji w postaci kary, aby zachować się odpowiedzialnie. Sama wyznacza sankcję i rekompensatę, gdyż odpowiada przed samą sobą.

Odpowiedzialności podmiotowej przyjmowanej przejawiającej się w gotowości do planowania, kontroli i korygowania swojego zachowania ze względu na rozumienie i respektowanie obowiązujących reguł (a nie np. strachu przed sankcją/karą). Osoba przejawiająca taki rodzaj odpowiedzialności nie wsiądzie do autobusu bez biletu, bo rozumie sens kupowania biletu i wie, że nieposiadanie go narusza czyjeś dobro – ktoś inny będzie musiał ponieść stratę (zapłacić) związaną z jej postępowaniem. Osoba przejawiająca taki rodzaj odpowiedzialności tak kieruje swoim zachowaniem lub je planuje, by nie naruszać ustalonych zasad (formalnych lub nie).

Tożsamość osobista przejawiana w odpowiedzialności podmiotowej przypuszczalnie jest powiązana z tożsamością interpersonalną, ponieważ warunkiem gotowości do rekompensaty skutków własnych działań jest rozumienie konsekwencji swego postępowania z wielu perspektyw: zarówno Ja, jak i Innego.

CELE BADAŃ I PYTANIA BADAWCZE

Jednym z celów badań jest ustalenie, jak często w zachowaniu młodzieży przejawiane są trzy formy tożsamości interpersonalnej oraz czy zależą one od płci i wieku, a także czy są powiązane (zgodne) z uzasadnieniami ofert (czy wiem, kim jestem).

W odniesieniu do tego celu postawiono 4 pytania szczegółowe:

P1.1. Jak często różne formy tożsamości interpersonalnej przejawiane w zachowaniu (oferty wskazujące na różne orientacje społeczne) występują u młodzieży?

P1.2. Czy behawioralnie ujawniane formy tożsamości (rodzaj ofert) zależą od płci i wieku?

P1.3. Jak uzasadnia swoje zachowanie młodzież przejawiająca różne formy tożsamości interpersonalnej?

P1.4. Czy istnieje związek (zgodność) pomiędzy przejawami behawioralnymi tożsamości interpersonalnej a podstawowymi kategoriami uzasadnień swego zachowania (ofert)?

Z wcześniejszych badań na osobach dorosłych wynika, że zachowanie na rzecz wspólnego dobra (kooperacyjne zachowanie prospołeczne) nie zależy od kierunku (egoizm-altruizm) własnej orientacji społecznej (Grzelak, 2005). Przejawiana w zachowaniu tożsamość może mieć jednak wpływ na zachowania kooperacyjne partnera oraz ich uzasadnienia. Stąd wynika drugi cel badań, który uszczegółowiono w 3 pytaniach operacyjnych:

P2.1. Czy zachowanie partnera zależy od orientacji społecznej oferującego oraz czy zależy od:

- orientacji społecznej i wieku oferującego?
- orientacji społecznej i płci oferującego?
- orientacji społecznej oferującego i płci partnera?

P2.2. Jakie uzasadnienia podaje partner dla podejmowanych przez siebie decyzji?

P2.3. Czy istnieje związek między orientacją społeczną oferującego a uzasadnieniami decyzji podawanymi przez partnera (czy orientacja oferującego prowokuje partnera do stosowania określonych kategorii uzasadnień dla swoich decyzji)?

Trzecim celem badań jest ustalenie, czy tożsamość osobista jednostki przejawiana w odpowiedzialności podmiotowej przyjmowanej i ponoszonej jest powiązana z tożsamością interpersonalną oraz z zachowaniem na rzecz wspólnego dobra. Cel ten wyrażono w pytaniach:

P3.1. Czy przejawianie odpowiedzialności przez oferującego jest powiązane z jego tożsamością interpersonalną przejawianą w zachowaniu?

P3.2. Czy istnieje związek między przejawianiem odpowiedzialności a uzasadnieniami dla proponowanych ofert?

P3.3. Czy przejawianie odpowiedzialności przez podejmującego decyzję jest powiązane z jego zachowaniem na rzecz wspólnego dobra?

P3.4. Czy istnieje związek między przejawianiem odpowiedzialności a uzasadnieniami dla swoich decyzji?

METODA

OSOBY BADANE

Badano 362 uczniów, jednak ze względu na braki danych w analizach uwzględniano 172 diady (pary dobrane spośród uczniów dwóch klas równoległych w danej szkole). Byli to uczniowie szkół podstawowych, gimnazjów oraz liceów w wieku: 11 (54 diady), 14 (63 diady) i 17 lat (55 diad). Płeć oferującego: mężczyzna – 73 diady, kobieta – 99 diad; Płeć podejmującego decyzję: mężczyzna – 70 diad, kobieta – 102 diady.

PROCEDURA

Badanie odbywało się w szkołach. Uczniowie wypełniali w kilku etapach badań techniki kwestionariuszowe, w tym także Kwestionariusz Zachowań Uczniowskich do sytuacyjnego pomiaru odpowiedzialności podmiotowej. W ostatnim etapie uczestniczyli w eksperymencie Ultimatum Game.

Ultimatum Game – to eksperyment, w którym uczestniczą dwie osoby. Oferujący ma do dyspozycji kwotę 10 zł, z której dowolną część oferuje drugiemu graczowi. Drugi gracz podejmuje decyzję o przyjęciu lub odrzuceniu oferty. Jeśli zaakceptuje ofertę – obydwaj otrzymują swoje części. Jeśli odrzuci ofertę – obydwaj odchodzą z pustymi rękoma. Każdy uczestnik może wziąć udział w grze tylko raz. Zasady gry są znane uczestnikom przed rozpoczęciem gry. Po zakończeniu każdy z uczestników proszony jest o uzasadnienie swojego zachowania:

- Oferujący o podanie powodów zaproponowanego podziału monet,
- Podejmujący decyzję o powody przyjęcia lub odrzucenia decyzji.

WSKAŹNIKI

Wskaźnikiem tożsamości interpersonalnej przejawianej w zachowaniu (orientacji społecznej) jest kwota oferty:

- 5 – orientacja równościowa
- <5 – orientacja indywidualistyczna
- >5 – orientacja altruistyczna

Wskaźnikiem zachowań na rzecz wspólnego dobra (współdziałania, kooperacyjnych zachowań prospołecznych) jest decyzja o przyjęciu (akceptacji) oferty.

Zachowania w grze są tu traktowane jako wskaźniki tożsamości oraz ogólnej gotowości do zachowań na rzecz wspólnego dobra, ponieważ na podstawie badań prowadzonych w różnych kulturach Heinrich i wsp. (2005) konkludują, że Ultimatum Game (eksperymentalna gra) odzwierciedla ogólne wzorce interakcji w codziennym życiu.

Tożsamość osobista związana z odpowiedzialnością za swoje zachowania – jej przejawami są wskaźniki odpowiedzialności podmiotowej przyjmowanej i ponoszonej badane za pomocą kwestionariusza, w którym należało ustosunkować się do 6 krótkich sytuacji. Badany po zapoznaniu się z opisem, wskazywał na skali 5-cio punktowej, w jakim stopniu zachowanie w opisanej sytuacji pasuje do niego i zgadza się z tym, jak on by postąpił w tej sytuacji (zgadza się – raczej zgadza się – nie mam zdania – raczej się nie zgadza – nie zgadza się). Trzy sytuacje dotyczyły odpowiedzialności ponoszonej, w której osoba bierze na siebie konsekwencje (wraz z rekompensatą) swoich działań np. „Jeśli zdarzy mi się, że ściagnę na klasówce i nie zostanę złapany przez nauczyciela, to po powrocie do domu nauczę się tego materiału, który ściagnąłem”. Odpowiedzialność przyjmowaną diagnozowały inne trzy sytuacje, w których osoba tak kieruje swoim zachowaniem, by nie dopuszczać do negatywnych skutków swoich działań, np. „Nie ściagam na klasówce, bo w ten sposób oszukuję samego siebie”.

WYNIKI

TOŻSAMOŚĆ INTERPERSONALNA – CZĘSTOŚĆ WYSTĘPOWANIA 3 PODSTAWOWYCH FORM W ZACHOWANIU I ICH ZWIĄZEK Z UZASADNIENIAMI SWEGO ZACHOWANIA

W odniesieniu do pierwszego problemu najpierw szukano odpowiedzi na dwa pytania:

- Jak często różne formy tożsamości interpersonalnej przejawiane w zachowaniu (oferty wskazujące na różne orientacje społeczne) występują u młodzieży (P1.1.)?
- Czy behawioralnie ujawniane formy tożsamości (rodzaj ofert) zależą od płci i wieku (P1.2.)?

Z Tabeli 1 wynika, że spośród wyodrębnionych trzech podstawowych form tożsamości interpersonalnej młodzież najczęściej ujawnia w zachowaniu orientację równościową (79.7%), rzadziej skoncentrowaną na sobie i własnych interesach orientację indywidualistyczną (14.5%), a najrzadziej zorientowaną na innych ludzi orientację altruistyczną (5.8%).

Wyniki serii testów niezależności χ^2 zestawione w Tabeli 2 pokazują, że formy tożsamości interpersonalnej przejawiane behawioralnie w orientacji społecznej nie zależą od wieku, płci oferującego ani ich interakcji. Oznacza to, że każda z badanych form tożsamości występuje podobnie często u dziewcząt i chłopców oraz podobnie często w każdej badanej grupie wiekowej (11, 14 i 17 lat).

Celem analiz było także ustalenie, jak uzasadnia swoje zachowanie młodzież przejawiająca różne formy tożsamości interpersonalnej (P1.3) – zestawienie ofert przedstawiono w Tabeli 3.

Tabela 1

Częstość oferowania różnych kwot i występowania różnych orientacji społecznych

Kwota	N	%	Orientacja	N	%
1	1	.6	indywidualistyczna		
2	2	1.2			
3	2	1.2			
4	20	11.6		25	14.5
5	137	79.7	równościowa	137	79.7
6	5	2.9	altruistyczna		5.8
7	2	1.2			
9	2	1.2			
10	1	.6			
Razem	172	100.0		172	100.0

Uwaga: Średnia oferta wynosi .493 (49%) a kwota najczęściej oferowana to 5 zł (50%)

Tabela 2

Związek orientacji z płcią i wiekiem – wyniki testów niezależności χ^2

Związek orientacji	Test niezależności χ^2	Df	P
z płcią ogółem	3.156	2	.206
z płcią w wieku 11 lat	1.307	2	.520
z płcią w wieku 14 lat	2.681	2	.262
z płcią w wieku 17 lat	1.654	2	.437
z wiekiem ogółem	1.308	4	.860
z wiekiem u dziewcząt	1.601	4	.809
z wiekiem u chłopców	2.190	4	.701

Tabela 3

Uzasadnienia ofert zależnie od tożsamości interpersonalnej (orientacji społecznej)

Orientacja	Indywidualistyczna		Równościowa		Altruistyczna		razem	
Uzasadnienia	N	%	n	%	n	%	N	%
1 sprawiedliwe	2	8.7	118	86.1			120	70.6
2 zatrzymać jak najw.	6	26.1			1	10.0	7	4.1
3 sympatia dla osoby			9	6.6			9	5.3
4 nielubienie	1	4.3					1	.6
5 to mój kolega			3	2.2	1	10.0	4	2.4
6 inne	14	60.9	7	5.1	8	80.0	29	17.1
Razem	23	100.0	137	100.0	10	100.0	170	100.0

W celu zbadania, czy istnieje związek pomiędzy przejawami behawioralnymi tożsamości interpersonalnej a uzasadnieniami zachowania dla ofert (P1.4), zastosowano test niezależności χ^2 . Wyróżniono trzy główne kategorie uzasadnień dla ofert:

- sprawiedliwość (1)
- związane z Ja, racjonalno-ekonomiczne (2. zatrzymać jak najwięcej) i emocjonalne (3. sympatia dla drugiej osoby, 4. nielubienie drugiej osoby, 5. bo to mój kolega koleżanka)
- inne (oznaczone numerem 6).

W Tabeli 4 przedstawiono podawane oraz oczekiwane liczebności kategorii uzasadnień dla ofert w zależności od tożsamości interpersonalnej przejawianej w orientacji społecznej. Wyniki testu niezależności χ^2 wskazują, że istnieje związek pomiędzy stosowanymi kategoriami uzasadnień dla ofert a rodzajem ujawnianej orientacji. Uzasadnienia związane z Ja proporcjonalnie częściej podają osoby ujawniające orientację indywidualistyczną (30.4%) w porównaniu z osobami ujawniającymi orientację równościową (8.8%). Natomiast, osoby ujawniające orientację równościową proporcjonal-

Tabela 4

Orientacja społeczna a podawane (Pod) liczebności kategorii uzasadnień dla ofert, ich procenty i liczebności oczekiwane (Ocz)

Orientacja	Indywidualistyczna			Równościowa			Altruistyczna			Razem
Kategorie	Pod	%	Ocz	Pod	%	Ocz	Pod	%	Ocz	
Sprawiedliwość	2	8.7	16.2	118	86.1	96.7	0	0.0	7.1	120
Związane z Ja	7	30.4	2.8	12	8.8	16.9	2	20.0	1.2	21
Inne	14	60.9	3.9	7	5.1	23.4	8	80.0	1.7	29
Razem	23	100.0	23.0	137	100.0	137.0	10	100.0	10.0	170

$\chi^2(4)=92.79, p<.001$; V Cramera=.522, $p<.001$ ($V^2=.272$)

nie częściej podają uzasadnienia odwołujące się do sprawiedliwości (86.1%) oraz proporcjonalnie rzadziej podają uzasadnienia „inne” (5.1%) niż „egości” (odpowiednio: dla sprawiedliwości – 8.7%

swoich zachowań – większość ich uzasadnień jest klasyfikowana jako „inne” głównie ze względu na ich formę a nie treść (potrzeba zysku, sprawiedliwość).

Tabela 5

Uzasadnienia ofert podawane w kategorii „inne” zależnie od orientacji oferującego

Orientacja	Indywidualistyczna	Równościowa	Altruistyczna
Na Ja	Muszę zarobić, a mniej nie przyjmie (6) Bo ja decyduję o podziale (2)	Bo na pewno nie odmówi jak będzie na pół (3)	Gdyby mniej to by się nie zgodził (2) Nie potrzebuję tak dużo pieniędzy (3)
Na wspólne dobro i sprawiedliwość	Mniej więcej sprawiedliwie (2) Bo druga osoba jest mi winna złotówkę	Zależy mi na wspólnym dobru Żeby nie było kłótni	
Na dobro innego		Żeby nie czuła się gorzej	Żeby było na korzyść drugiej osoby Z dobrego serca
Unikowe	Podzieliłem na oko (2) (brak wyjaśnienia)	Nie miałem pomysłu	Nie wiem

Uwaga: w nawiasach podano liczbę wyjaśnień o bardzo podobnej treści

i dla kategorii „inne” – 60.9%) lub „altruści” (dla sprawiedliwości – 0% i dla kategorii „inne” – 80%). W Tabeli 5 zestawiono uzasadnienia ofert klasyfikowane jako „inne” dla osób ujawniających odmienne orientacje społeczne.

Najwięcej wyjaśnień racjonalno-ekonomicznych związanych z Ja przejawiają „egości” i „altruści”. Jednak „egości” kierują się częściej potrzebą osobistego zysku, mówiąc „muszę zarobić, a mniej nie przyjmie”, z kolei „altruści” podkreślają brak potrzeby dużego zysku: „bo mam dużo (pieniędzy), nie potrzebuję tak dużo pieniędzy”. Uzasadnienia nie związane z Ja odnoszą się w przypadku orientacji indywidualistycznej do sprawiedliwości, w przypadku orientacji altruistycznej są ukierunkowane na dobro innej osoby, a w przypadku orientacji równościowej dotyczą dobra innej osoby, dobra wspólnego oraz sprawiedliwości.

Widoczne jest, że osoby o orientacji altruistycznej i równościowej częściej podają powody należące do kategorii „inne”, gdyż w zestawie typowych powodów nie ma odpowiednich dla nich wyjaśnień (brak potrzeby zysku, dobro innej osoby, dobro wspólne, unikowe). Natomiast, osoby o orientacji indywidualistycznej przypuszczalnie są świadome, że ich orientacja jest nietypowa (rzadko spotykana) i często negatywnie postrzegana, dlatego mają większą potrzebę osobistego (wykraczającego poza standardowe określenia) formułowania uzasadnień

TOŻSAMOŚĆ INTERPERSONALNA OFERUJĄCEGO A ZACHOWANIA PARTNERA NA RZECZ WSPÓLNEGO DOBRA (SKUTECZNOŚĆ W REALIZACJI CELU) ORAZ SPOSÓB ICH UZASADNIANIA

Eksplorację drugiego problemu rozpoczęto od przeprowadzenia analiz, pozwalających na udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy zachowanie partnera na rzecz wspólnego dobra zależy od orientacji społecznej oferującego. W Tabeli 6 zestawiono liczby osób, które odrzuciły lub przyjęły ofertę partnerów ujawniających określone orientacje społeczne. Dla tych danych przeprowadzono dwa rodzaje analiz – test niezależności χ^2 dla częstości odrzuceń i przyjęć oraz jednoczynnikową analizę wariancji ANOVA (przyjmując za wskaźnik skuteczności zachowań wynik decyzji – dla każdej grupy oznacza proporcję osób, które przyjęły ofertę w stosunku do wszystkich osób decydujących). Wyniki obu testów jednoznacznie wskazują, że formy orientacji społecznej oferującego bardzo istotnie różnicują zachowania partnera [$\chi^2(2)=20.283$, $p<.001$; $F(2; 169)=11.297$; $p<.001$] i wyjaśniają 11.8% wariancji podejmowanych decyzji ($V^2=.118$; $\eta^2=.118$). Wyniki testów *post-hoc* Gamesa-Howella pokazują, że partnerzy osób oferujących o orientacji indywidualistycznej ($M=.68$) rzadziej przyjmują ofertę (odrzucają aż 32% ofert) niż partnerzy osób ujawnia-

Tabela 6

Liczba oraz procent partnerów, którzy podjęli decyzję o odrzuceniu bądź przyjęciu oferty w zależności od orientacji społecznej oferującego

Orientacja	Odrzucenie – n (%)	Przyjęcie – n %	Razem
Indywidualistyczna	8 (32.0%)	17 (68.0%)	25 (100.0%)
Równościowa	6 (4.4%)	131 (95.6%)	137 (100.0%)
Altruistyczna	1 (10.0%)	9 (90.0%)	10 (100.0%)
Razem	15 (8.7%)	157 (91.3%)	172 (100.0%)

$\chi^2(2) = 20.283$; $p < .001$; $V \text{ Cramera} = .343$; $p < .001$ ($V^2 = .118$); $F(2; 169) = 11.297$; $p < .001$ $\eta^2 = .118$

jących orientację równościową ($M = .96$, odrzucają tylko 4% ofert) – $p < .001$, a na poziomie tendencji także rzadziej niż partnerzy osób ujawniających orientację altruistyczną ($M = .90$, odrzucają 10% ofert) – $p = .074$.

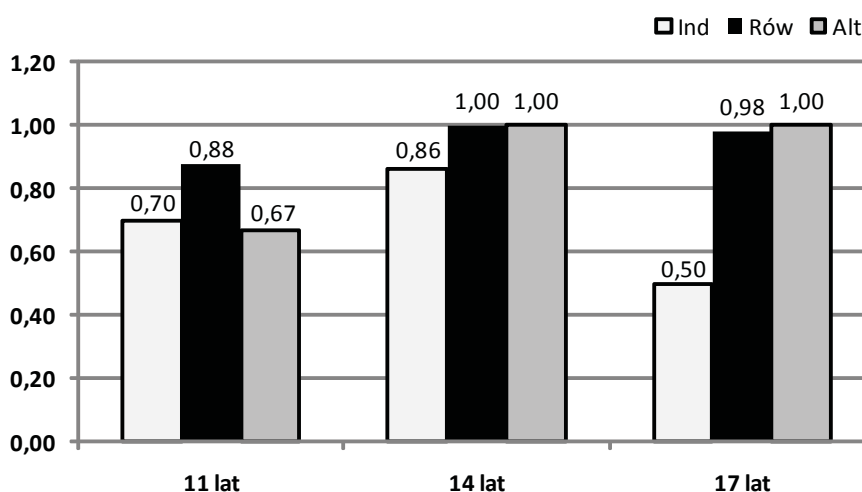
W dodatkowych dwu-czynnikowych analizach wariancji uwzględniano obok orientacji społecznej oferującego jego wiek, jego płeć albo płeć partnera, aby sprawdzić, czy zmienne te modyfikują wykryte zależności między orientacją społeczną oferującego a zachowaniem partnera. Z analiz tych wynika, że decyzje partnera zależą od orientacji społecznej oferującego oraz:

- nie zależą od płci partnera [$F(1, 166) = .26$, ni.] ani od interakcji jego płci z orientacją społeczną oferującego [$F(2, 166) = 1.95$, ni.];
- nie zależą od płci oferującego [$F(1, 166) = .33$, ni.] ani od interakcji jego płci z orientacją społeczną [$F(2, 166) = .33$, ni.];

- zależą od wieku partnerów [$F(2, 166) = 3.26$, $p = .040$] – młodzież w wieku 11 lat ($M = .83$) rzadziej przyjmuje ofertę (odrzuca 17% ofert) niż młodzież w wieku 14 lat ($M = .98$, odrzuca tylko 2% ofert), $p < .05$ (testy *post-hoc* Gamesa-Howella) – oraz na poziomie tendencji od interakcji wieku partnerów z orientacją społeczną oferującego [$F(2, 166) = 2.16$, $p = .075$] – patrz Rycina 1.

Z analizy efektów prostych wynika, że wpływ orientacji na podejmowanie decyzji:

- u 11-latków ujawnia się tylko na poziomie trendu [$F(2; 163) = 2.54$, $p = .082$], partnerzy osób oferujących o orientacji indywidualistycznej ($M = .70$) rzadziej przyjmują ofertę (odrzucają 30% ofert) niż partnerzy osób ujawniających orientację równościową ($M = .88$, odrzucają 12% ofert) – $p = .054$;
- u 14-latków nie ujawnia się wcale ($F(2; 163) = .94$, ni.);

Ryc. 1. Przyjęcie oferty (zachowanie na rzecz wspólnego dobra) w zależności od orientacji społecznej (tożsamości interpersonalnej) oferującego i wieku partnerów

- u 17-latków ujawnia się istotnie i najpełniej [$F(2;163)=11.63$, $p<.001$]: partnerzy osób oferujących o orientacji indywidualistycznej ($M=.50$) rzadziej przyjmują ofertę (odrzucają 50% ofert) niż partnerzy osób ujawniających orientację równościową ($M=.98$, odrzucają 2% ofert) – $p<.001$ oraz rzadziej niż partnerzy osób ujawniających orientację altruistyczną ($M=1.00$, którzy nie odrzucają żadnej oferty) – $p<.005$.

Analiza efektów prostych ukazuje również, że rodzaj orientacji społecznej modyfikuje wpływ wieku na podejmowanie decyzji. Wpływ wieku nie ujawnia się, jeśli oferujący przejawia orientację altruistyczną [$F(2;163)=1.73$, ni.]. Jeśli ujawnia indywidualistyczną orientację, to wiek różnicuje podejmowane decyzje [$F(2;163) = 3.58$, $p=.030$]: 17-latki ($M=.50$) rzadziej przyjmują ofertę, odrzucając aż 50% ofert, niż 14-latki ($M=.86$), odrzucając tylko 14% ofert – $p=.009$. Jeśli oferującego cechuje orientacja równościowa, to wpływ wieku ujawnia się na poziomie trendu [$F(2;163)=2.74$, $p=.067$]; 11-latki ($M=.88$) rzadziej przyjmują ofertę (odrzucają 12% ofert) niż 14-latki ($M=1.0$, nie odrzucają żadnej oferty) – $p=.026$, a także rzadziej niż 17-latki ($M=.98$, odrzucają tylko 2% ofert) – $p=.080$, trend.

Kolejnym celem badań było ustalenie, jakie uzasadnienia podaje partner dla podejmowanych przez siebie decyzji (P2.2). Analogicznie jak dla ofert, wyróżniono trzy główne kategorie uzasadnień dla decyzji:

- zasadę sprawiedliwości – ZS (1. niesprawiedliwe, 2. sprawiedliwe);
- związane z JA, racjonalno-ekonomiczne (3. bo więcej bym nie dostał, 4. potrzebowałem pieniędzy) i emocjonalne (5. bo to mój kolega/koleżanka, 6. sympatia dla drugiej osoby, 7. niechęć do drugiej osoby);
- inne (oznaczone numerem 8).

Z danych zawartych w Tabeli 7 wynika, że uzasadnienia dla decyzji o odrzuceniu oferty są odmienne od powodów uzasadniających decyzję o przyjęciu oferty. Głównym powodem nie podejmowania działania na rzecz wspólnego dobra jest zasada sprawiedliwości (niesprawiedliwość) w przypadku, gdy oferujący ujawnia orientację indywidualistyczną (83.3%) lub altruistyczną (100%). Jeśli oferujący przejawia orientację równościową powodem odrzucenia oferty jest niechęć do drugiej osoby (16.7%) lub uzasadnienia „inne” (83.3%). Orientacja równościowa oferującego prowokuje partnera do uzasadniania odrzucenia oferty poprzez odwołanie się do powodów wykraczających poza standardowe określenia.

Natomiast, decyzje o akceptacji oferty (podjęcie działania na rzecz wspólnego dobra) są głównie wyjaśniane odwołaniem się do zasady sprawiedliwości (73.9%), gdy oferujący przejawia orientację równościową, do kategorii „inne” (87,5%), gdy oferujący przejawia orientację altruistyczną, a do powodów związanych z JA (64.7%) i kategorii „inne” (35,3%), gdy oferujący ma orientację indywidualistyczną.

Tabela 7

Uzasadnienia decyzji podawane przez decydującego zależnie od jej rodzaju (odrzuć – O; zaakceptuj – A) i orientacji społecznej oferującego

Rodzaj	Indywidualistyczna			Równościowa			Altruistyczna			Ogółem		
	O	A	Razem	O	A	Razem	O	A	Razem	O	A	Razem
1 ZS	5		5				1		1	6		6
2 ZS					99	99					99	99
3 JA		7	7		10	10					17	17
4 JA		3	3		2	2					5	5
5 JA					2	2		1	1		3	3
6 JA		1	1		4	4					5	5
7 JA						1				1		1
8 „inne”	1	6	7		11	16	0	7	7	6	24	30
Razem	6	17	23		128	134	1	8	9	13	153	166

Legenda: 1 – niesprawiedliwe; 2 – sprawiedliwe; 3 – bo więcej bym nie dostał; 4 – potrzebowałem pieniędzy; 5 – bo to mój kolega (koleżanka); 6 – sympatia dla drugiej osoby; 7 – niechęć do drugiej osoby

Ze względu na bardzo małą liczbę ofert odrzuconych, jedynie dla decyzji akceptujących ofertę sprawdzono, czy orientacja oferującego istotnie prowokuje partnera do odmiennego uzasadniania swojej decyzji (P2.3). W Tabeli 8 przedstawiono podawane liczebności kategorii uzasadnień dla decyzji o akceptacji, ich procenty i liczebności oczekiwane w zależności od tożsamości interpersonalnej oferującego przejawianej w jego orientacji społecznej.

istyczną lub równościową. Natomiast, partnerzy osób ujawniających orientację równościową proporcjonalnie częściej podają uzasadnienia odwołujące się do sprawiedliwości oraz proporcjonalnie rzadziej podają uzasadnienia „inne” niż partnerzy osób ujawniających pozostałe dwie orientacje. Wykryte tu zależności są podobne do zaobserwowanych dla uzasadnień dla ofert. Formułowanie oraz akceptowanie ofert „nie-równościowych”, nietypo-

Tabela 8

Orientacja społeczna oferującego a podawane (Pod) liczebności kategorii uzasadnień dla decyzji o akceptacji oferty, ich procenty i liczebności oczekiwane (Ocz)

Orientacja Kategorie	Indywidualistyczna			Równościowa			Altruistyczna			Razem
	Pod	%	Ocz	Pod	%	Ocz	Pod	%	Ocz	
Sprawiedliwość	0	0.0	11.0	99	77.3	82.8	0	0.0	5.2	99
Związane z Ja	11	64.7	3.3	18	14.1	25.1	1	12.5	1.6	30
Inne	6	35.3	2.7	11	8.6	20.0	7	87.5	1.3	24
Razem	17	100.0	17.0	128	100.0	128.0	8	100.0	8.0	153

$\chi^2(4) = 73,756, p < .001$; V Cramera = .491, $p < .001$ ($V^2 = .241$)

Wyniki testu niezależności χ^2 potwierdzają, że istnieje związek pomiędzy kategoriami uzasadnień dla decyzji o akceptacji oferty a orientacją społeczną oferującego. Uzasadnienia związane z Ja proporcjonalnie częściej podają partnerzy osób ujawniających orientację indywidualistyczną w porównaniu z partnerami osób ujawniających orientację altru-

wych (rzadko występujących), prowokuje szczególnie do uzasadniania swego zachowania poprzez odwołanie się do powodów osobistych wykraczających poza określenia standardowe.

W Tabeli 9 zestawiono uzasadnienia decyzji klasyfikowane jako „inne” w zależności od rodzaju podjętej decyzji (odrzućcie vs przyjęcie oferty)

Tabela 9

Uzasadnienia decyzji podawane przez decydującego w kategorii „inne” zależnie od jej rodzaju (odrzućcie – akceptacja) oraz orientacji społecznej oferującego

Orientacja	Indywidualistyczna		Równościowa		Altruistyczna	
	Odrzućcie		Akceptacja			
Na Ja			Chciałem więcej Nie potrzebuję czyichś pieniędzy (4)			
Unikowa	Nie wiem					
Na Ja wpływ	Chciałem coś dostać		Bo mi są potrzebne (2) Żeby dostać trzeba przyjąć (2)		Bo mi są potrzebna Bo lubię dostawać prezenty Bo dał mi więcej	
Na Ja reakcja	Skoro oferuje, to przyjmuję (4)		Bo przyjmuję jak mi dają (3)		A czemu nie (przyjąć)?	
Na wspólne dobro i równość	Żebyśmy oboje mieli		Żebyśmy obie dostały (2) Żeby nie było konfliktu Bo jesteśmy tak samo ważni		Żeby nie przepadły pieniądze	
Na Innego					Ładnie z jego strony Bo ona miała dobre chęci	

i od ujawnianej przez oferującego orientacji społecznej. W przypadku odrzucenia oferty (odmowy działania na rzecz wspólnego dobra) uzasadnienia należące do kategorii „inne” podawane są głównie w odpowiedzi na oferty partnerów ujawniających orientację równościową i obejmują przede wszystkim powody związane z Ja (np. niechęć do brania nie swoich pieniędzy – patrz Tabela 9).

W przypadku akceptacji oferty (podjęcia działania na rzecz wspólnego dobra) uzasadnienia należące do kategorii „inne” podawane są przez wszystkie grupy. Najwięcej jest ich w odpowiedzi na oferty partnerów ujawniających orientację równościową, ale proporcjonalnie w stosunku do wszystkich uzasadnień występują najrzadziej (8.6%) w tej grupie – por. Tabela 8. W każdej grupie (patrz: Tabela 9) dominują powody związane z Ja i pojawiają się uzasadnienia wskazujące na wspólne dobro (najczęściej w odpowiedzi na orientację równościową oferującego). Jedynie w odpowiedzi na ofertę osób o orientacji altruistycznej pojawiają się uzasadnienia zorientowane „na Innego” – podkreślające atrybuty osoby oferującej.

TOŻSAMOŚĆ OSOBISTA A BEHAVIORALNE PRZEJAWY TOŻSAMOŚCI INTERPERSONALNEJ, ZACHOWANIE NA RZECZ WSPÓLNEGO DOBRA ORAZ UZASADNIENIA SWOICH ZACHOWAŃ

W Tabeli 10 przedstawiono wyniki dwóch jednoczynnikowych analiz wariancji wykonane tylko dla osób oferujących. Testują one zależności między 3 formami tożsamości interpersonalnej przejawianej w orientacji społecznej a poziomem tożsamości osobistej przejawianej w odpowiedzialności podmioto-

wej przyjmowanej i ponoszonej. Z danych w Tabeli 10 wynika, że poziom odpowiedzialności podmiotowej przyjmowanej nie zależy od orientacji społecznej. Natomiast, odpowiedzialność podmiotowa ponoszona zależy od tożsamości interpersonalnej przejawianej w orientacji społecznej (na poziomie tendencji – $p=.082$). Wyniki testów *post-hoc* Gabriela (podobne wariancje błędów, ale nierówne liczby grup) informują, że osoby ujawniające orientację altruistyczną ($M=3.33$) wykazują tendencję do wyższej podmiotowej odpowiedzialności ponoszonej niż osoby ujawniające orientację indywidualistyczną ($M=2.58$, $p=.069$) lub równościową ($M=2.73$, $p=.063$).

Osoby o niskim i wysokim poziomie odpowiedzialności podmiotowej ponoszonej nie różnią się pod względem uzasadnień swoich ofert – wynik testu niezależności χ^2 jest nieistotny [$\chi^2(2)=.494$, ni.].

Analiza indywidualnych uzasadnień pokazuje, że osoby o niższej odpowiedzialności podmiotowej ponoszonej podają więcej uzasadnień zorientowanych na Ja, szczególnie podkreślając powody racjonalne: „gdybym dał mniej to by nie przyjęła”. Ponadto tylko one podają odpowiedzi wskazujące na brak uzasadnienia (lub świadomości decyzji) mówiąc: „nie miałem pomysłu, to przypadek, podzieliłem na oko” (4 osoby). Osoby o wyższym poziomie odpowiedzialności podmiotowej ponoszonej, wybierając orientację altruistyczną kierują się częściej motywami empatycznymi – działają z dobrego serca, na korzyść drugiej osoby. Osoby o niższym poziomie odpowiedzialności podmiotowej ponoszonej wybierają orientacje altruistyczne, kierując się motywami egoistycznymi, twierdząc, że dają innym więcej, gdyż same „nie potrzebują takich pieniędzy”.

Tabela 10

Orientacje społeczne a poziom odpowiedzialności podmiotowej przyjmowanej i ponoszonej

Zmienne	Indywidualistyczna		Równościowa		Altruistyczna		F	P	eta ²
	X	SD	X	SD	X	SD			
PODMPOD	2.96	1.00	3.24	1.05	3.67	1.48	1.62	.201	.020
PODMPON	2.58	.97	2.73	.87	3.33	1.14	2.54	.082	.030

Tabela 11

Zachowanie na rzecz wspólnego dobra a poziom odpowiedzialności podmiotowej przyjmowanej i ponoszonej

	Odrzucenie oferty		Przyjęcie oferty		F	P	eta ²
	X	SD	X	SD			
PODMPOD	3.69	.96	3.31	1.11	1.61	.206	.010
PODMPON	3.22	1.19	2.64	.85	5.95	.016	.036

W Tabeli 11 przedstawiono wyniki dwóch jedno-czynnikowych analiz wariancji wykonanych tylko dla osób podejmujących decyzje. Te analizy testują zależności między podejmowaniem decyzji na rzecz wspólnego dobra a poziomem tożsamości osobistej przejawianej w odpowiedzialności podmiotowej przyjmowanej i ponoszonej. Dane w Tabeli 11 informują, że poziom odpowiedzialności podmiotowej przyjmowanej nie jest powiązany z podejmowaniem decyzji, ale poziom odpowiedzialności podmiotowej ponoszonej istotnie jest różnicowany przez rodzaj decyzji ($p=.016$) – osoby odrzucające ofertę cechuje wyższy poziom odpowiedzialności ($M=3.22$) w porównaniu z osobami ją akceptującymi, przyjmującymi ($M=2.64$).

Poziom odpowiedzialności podmiotowej ponoszonej jest powiązany z uzasadnianiem swoich decyzji w ogóle – wynik testu niezależności χ^2 jest istotny [$\chi^2(2)=5.942$, $p=.051$; V Cramera=.196, $p=.051$ ($V^2=.038$)]. Poziom odpowiedzialności nie różnicuje proporcji uzasadnień odwołujących się do zasady sprawiedliwości. Natomiast, osoby o wysokim poziomie odpowiedzialności uzasadniając swoje decyzje proporcjonalnie częściej podają powody oznaczone jako „inne”, a rzadziej powody związane z Ja w porównaniu z osobami o niskim poziomie odpowiedzialności – patrz Tabela 12. Natomiast nie wykryto związku między odpowiedzialnością podmiotową ponoszoną a uzasadnianiem decyzji

o odrzuceniu [$\chi^2(2)=2.045$, $p=.359$, ni.] albo akceptacji ofert [$\chi^2(2)=4.067$, $p<.131$, ni.] oddzielnie.

Z analizy uzasadnień dla akceptacji oferty wynika, że osoby o wyższym i niższym poziomie odpowiedzialności podmiotowej ponoszonej podobnie często podają powody związane z Ja („bo chciałem coś dostać”), równość czy wspólne dobro („żebyśmy mieli oboje”). Analiza indywidualnych powodów odrzucenia oferty wskazuje, że to osoby o wyższym poziomie odpowiedzialności podmiotowej ponoszonej odrzucają oferty równościowe podając jako powód niechęć przyjęcia pieniędzy, które im się nie należą – „to nie moje pieniądze”.

DYSKUSJA WYNIKÓW I WNIOSKI

Na podstawie przedstawionych badań można wnioskować, że polska młodzież ucząca się w wieku 11–17 lat spośród wyodrębnionych trzech podstawowych form tożsamości interpersonalnej najczęściej ujawnia w zachowaniu orientację równościową (79.7%), rzadziej skoncentrowaną na sobie i własnych interesach orientację indywidualistyczną (14.5%), a najrzadziej zorientowaną na innych ludzi orientację altruistyczną (5.8%). Oznacza to zatem, że tylko 14.5% młodzieży stawia wyżej własne dobro niż dobro innych, pozostali uczniowie uwzględniają dobro partnerów, a niektórzy nawet stawiają je wyżej niż własne. Średnia oferta wynosi .493 (49%)

Tabela 12

Niski i wysoki poziom odpowiedzialności ponoszonej a podawane liczby (Pod) uzasadnień dla odrzuceń (O), akceptacji (A) oraz dla decyzji razem (R), ich procent i liczebności oczekiwane (Ocz)

Odpowiedzialność Kategorie	Niski poziom			Wysoki poziom			Razem
	Pod	%	Ocz	Pod	%	Ocz	
O-Sprawiedliwość	3	75.4	1.8	3	33.3	4.2	6
O-Związanie z Ja	0	0.0	.3	1	11.1	.7	1
O-Inne	1	25.6	1.8	5	55.6	4.2	6
O-Ogółem	4	100.0	4.0	9	100.0	68.0	13
A-Sprawiedliwość	53	63.9	53.2	38	64.4	37.8	91
A-Związanie z Ja	20	24.1	16.4	8	13.6	11.6	28
A-Inne	10	12.0	13.4	13	22.0	9.6	23
A-Ogółem	83	100.0	83.0	59	100.0	59.0	142
R-Sprawiedliwość	56	64.4	54.4	41	60.3	42.6	97
R-Związanie z Ja	20	23.0	16.3	9	13.2	12.7	29
R-Inne	11	12.6	16.3	18	26.5	12.7	29
R-Ogółem	87	100.0	87.0	68	100.0	68.0	155

dla O: $\chi^2(2)=2.045$, $p=.359$, ni; dla A: $\chi^2(2)=4.067$, $p<.131$, ni; dla R: $\chi^2(2)=5.942$, $p<.051$; V Cramera=.196, $p<.051$ ($V^2=.038$)

a kwota najczęściej oferowana to 5 zł (50%). Podobne wyniki w **Ultimatum Game** (średnie między 43% a 48%, a wartość modalna – 50%) uzyskują studenci w cywilizacji zachodniej, którzy także najczęściej ujawniają orientację równościową, czyli oferują podział na pół (por. Cameron, 1999; Heinrich i in., 2005). Aczkolwiek badania osób niewykształconych dorosłych w różnych kulturach Afryki, Ameryki Południowej i Oceanii wskazują na występujące częściej indywidualistyczne orientacje i większe zróżnicowanie ofert, zależne od dochodów i struktury społecznej (Heinrich i in., 2005).

Okazuje się, że badane formy tożsamości występują podobnie często w każdej badanej grupie wiekowej (11, 14 i 17 lat) oraz podobnie często u dziewcząt i chłopców. Zmienne demograficzne (wiek i płeć) nie wyjaśniają także zróżnicowania ofert w 15 społecznościach (Heinrich i in. 2005). Dziewczeta nie ujawniają częściej orientacji altruistycznej a rzadziej indywidualistycznej niż chłopcy. Brak zależności orientacji od płci jest niezgodny z funkcjonującym powszechnie przekonaniem, że kobiety bardziej nastawione są na dobro innych i dobre relacje z innymi, a mężczyźni na dobra materialne i uzyskanie prestiżu (por. Moir i Jessel, 1993). Jest także niespójny z wynikami badań nad wartościami dorosłych (Feather, 1990; McClelland, 1985). Czy to oznacza rozdźwięk między cenionymi wartościami a behawioralnie ujawnianą tożsamością? Zwolennicy egalitarnej ideologii roli płci podkreślają, że różnice między płciami silnie zależą od kultury i procesów społeczno-ekonomicznych (Barnett i Hyde, 2001). Wyniki badań potwierdzają, że wśród polskiej młodzieży zacierają się różnice między dziewczętami i chłopcami w ważności wartości indywidualistycznych (Zalewska, 1997) i altruizmu rozumianego jako „dobro innych” (Zalewska, 1999). Natomiast, w Ameryce dobra materialne i sukces finansowy mają obecnie większe znaczenie dla kobiet niż dla mężczyzn, a w Nowej Zelandii występuje prawidłowość odwrotna (Grouzet i in. 2005).

Obserwowane w 15 społecznościach świata różnice dotyczące wielkości ofert (częstości występowania różnych orientacji społecznych) sugerują, że tożsamość interpersonalna zależy od wzorców kulturowych i doświadczeń społecznych. Brak różnic w występowaniu trzech form tożsamości związanych z wiekiem nasuwa refleksję, że wzorce społeczne są nabywane wcześniej, przed 11 rokiem życia i do lat 17 nie podlegają istotnym zmianom (a nawet do okresu studiów). Możliwe jest, że doświadczenia społeczne młodzieży w okresie instytucjonalnego uczenia się są podobne, a zasadnicza ich zmiana

następuje dopiero po zakończeniu edukacji. Jest także prawdopodobne, że zachodzą zmiany, które w całej grupie znoszą się, gdyż w niektórych badaniach młodsze dzieci częściej ujawniają orientację altruistyczną oferując wyższe kwoty (Murrighan i Saxon, 1998), a w innych młodsze dzieci częściej są indywidualistyczne i oferują mniejsze kwoty (Harbaugh, Krause i Liday, 2002). Problem zmian tego aspektu tożsamości wymaga badań podłużnych.

Wyniki pokazują istotne zależności pomiędzy behawioralnie przejawianą orientacją społeczną a rodzajem uzasadnień dla swego zachowania. Widoczna jest zgodność podawanych uzasadnień (poznawczych przejawów) z behawioralnymi przejawami tożsamości interpersonalnej (u 137 na 170 badanych – ok. 80%). Najczęściej spójność jest obserwowana u osób o orientacji równościowej (ok. 88%), rzadziej u osób o orientacji indywidualistycznej (ok. 65%), a najrzadziej u osób orientacji altruistycznej (ok. 20%). Oznacza to, że z reguły badane osoby, zwłaszcza o orientacji równościowej „wiedzą kim są w stosunku do Innego”.

Z przeprowadzonych badań wynika, że tożsamość interpersonalna oferującego wyznacza zachowania partnera na rzecz wspólnego dobra – decyzję o akceptacji lub odrzuceniu oferty. Partnerzy „egoistów” rzadziej akceptują (są mniej skłonni do prospołecznych zachowań kooperacyjnych), a zatem częściej odrzucają ofertę niż partnerzy osób ujawniających pozostałe dwie orientacje. Prawidłowość ta nie zależy od płci oferującego ani płci podejmującego decyzję. Jest modyfikowana przez wiek – ujawnia się częściowo u 11-latków, nie ujawnia się wcale u 14-latków (którzy są najbardziej skłonni do kooperacji – akceptowania ofert), a najpełniej ujawnia się u 17-latków.

Dane w literaturze dotyczące wpływu wieku na prospołeczne zachowania kooperacyjne są niespójne. W niektórych badaniach młodsze dzieci są bardziej skłonne do kooperacji niż dorośli (Mittone, 2003) i akceptują częściej oferty niż studenci (zławsza od osób o orientacji indywidualistycznej (Harbaugh i in. 2002; Murrighan i Saxon, 1998). W innych badaniach dzieci (7–10 lat) i nastolatki (11–15 lat) częściej odrzucają oferty nierównościowe niż studenci (19–33 lata) (Sutter, 2003). W prezentowanych tu badaniach 14-latki częściej akceptują oferty osób indywidualistycznych niż 17-latki, a w odpowiedzi na oferty osób o orientacji równościowej 11-latki częściej odrzucają ofertę, a zatem są mniej skłonne do kooperacji niż pozostałe dwie grupy wiekowe młodzieży. Można spekulować, że w Polsce 14-latki odczuwają silniejszą obligację do

kooperacji i działań na rzecz wspólnego dobra niż pozostałe grupy, gdyż jest to okres dość idealistycznego postrzegania świata związany z większym poziomem optymizmu (por. Krzywosz-Rynkiewicz i Zalewska, w druku). Trudno natomiast wyjaśnić, dlaczego 11-latkę częściej odrzucają oferty od osób o orientacji równościowej – możliwe, że jest to związane z obawą przed zobowiązaniem wobec partnera lub prowadzącego badanie (nie potrzebuję czyichś pieniędzy), może być także efektem kampanii, aby nie brać niczego od obcych.

Widoczny jest także związek pomiędzy tożsamością interpersonalną oferującego a podawanymi przez partnera uzasadnieniami decyzji o akceptacji oferty. Wykryte zależności są podobne do zaobserwowanych dla uzasadnień dla ofert. Widoczna jest zgodność podawanych uzasadnień dla swego zachowania przez podejmującego decyzję partnera z tożsamością interpersonalną oferującego przejawianą w orientacji społecznej. Partnerzy osób ujawniających orientację równościową proporcjonalnie częściej odwołują się do zasad moralnych, nadrzędnych niż partnerzy osób ujawniających pozostałe dwie orientacje. Natomiast, uzasadnienia związane z Ja proporcjonalnie częściej podają partnerzy osób ujawniających orientację indywidualistyczną w porównaniu z partnerami osób ujawniających orientację równościową i altruistyczną. Formułowanie oraz akceptowanie ofert „nie-równościowych”, nietypowych (rzadko występujących), prowokuje szczególnie do uzasadniania swego zachowania poprzez odwołanie się do powodów osobistych (zgodnych z własną tożsamością) wykraczających poza określenia standardowe, które mogą mieć charakter transgresyjny i ogólny (nie muszą dotyczyć konkretnych powodów).

Odwrotny wzorzec uzasadnień obserwowany jest dla decyzji o odrzuceniu oferty. Wtedy to orientacja równościowa oferującego prowokuje partnera do uzasadniania odrzucenia oferty poprzez odwołanie się do powodów wykraczających poza standardowe określenia.

Poziom tożsamości osobistej ujawnianej w odpowiedzialności podmiotowej ponoszonej jest powiązany z behawioralnie przejawianą tożsamością interpersonalną, podejmowaniem decyzji na rzecz wspólnego dobra oraz ich uzasadnianiem. Wyższą odpowiedzialnością ponoszoną cechują się osoby o orientacji altruistycznej w porównaniu z osobami ujawniającymi inne orientacje. Jeśli w naszym obrazie Ja jest ważne miejsce dla innego (tożsamość interpersonalna altruistyczna) sprzyja to kształtowaniu tożsamości związanej z odpowiedzialno-

ścią o charakterze ponoszonym. Osoby takie mogą być bardziej wrażliwe na skutki własnych działań w perspektywie innych a rozumienie konsekwencji swojego postępowania jest jednym z podstawowych czynników wpływających na kształtowanie się odpowiedzialności podmiotowej (patrz Branden, 1997; Krzywosz-Rynkiewicz, 2007). Uwrażliwienie na perspektywę innego wpływa w większym stopniu na kształtowanie obrazu siebie jako osoby gotowej do rekompensaty za niekorzystne skutki działań niż kierującej swoim działaniem tak, by do nich nie dochodziło (nie zaobserwowano różnic w poziomie odpowiedzialności podmiotowej przyjmowanej).

Wyższą odpowiedzialność podmiotową o charakterze ponoszonym wykazują osoby odrzucające oferty w porównaniu z osobami, które je akceptują. Powodem odrzucenia jest niechęć przyjęcia pieniędzy, które im się nie należą („to nie moje pieniądze”). Tak więc działanie na rzecz wspólnego dobra może być w większym stopniu uwarunkowane koniecznością rozważania i respektowania własnych zasad oraz społecznych reguł (np. wzajemności) u osób o wysokiej odpowiedzialności ponoszonej. Ich większa gotowość do ponoszenia konsekwencji może doprowadzać do odrzucania kooperacji, aby zachować własne zasady.

Osoby o wyższej odpowiedzialności rzadziej odwołują się do powodów związanych z Ja, a częściej do niestandardowych odpowiedzi, oznaczanych jako „inne” w porównaniu z osobami o niższej odpowiedzialności podmiotowej ponoszonej. Koresponduje to z częściej przejawianą orientacją altruistyczną, powiązaną z częstszym odwoływaniem się do powodów osobistych, wykraczających poza standardowe określenia.

Podsumowując, obydwa badane tu aspekty tożsamości osobistej są ze sobą powiązane i pełnią funkcje regulacyjne mając wpływ na kooperacyjne zachowania prospołeczne. Wyniki badań nasuwają refleksję, że formy tożsamości interpersonalnej związane z akcentowaniem różnicy Ja-Inny osłabiają gotowość do zachowań na rzecz wspólnego dobra. Partnerzy „egoistów” są mniej skłonni do prospołecznych zachowań kooperacyjnych niż partnerzy pozostałych osób. Natomiast, „altruści” wykazują wyższą odpowiedzialność podmiotową ponoszoną w porównaniu z osobami o innych orientacjach, a wyższa odpowiedzialność cechuje osoby odrzucające oferty w porównaniu z osobami, które je akceptują. Tożsamość interpersonalna wydaje się obiecującym wątkiem badawczym, gdyż pozwala pełniej rozumieć drogi formowania się tożsamości w relacjach z innymi ludźmi – jest wcześniej ujaw-

nianym aspektem, który przypuszczalnie ma udział w formowaniu się tożsamości osobistej przejawianej w odpowiedzialności podmiotowej ponoszonej oraz budowaniu tożsamości społecznej.

LITERATURA

- Barnett, R.C., Hyde, J.S. (2001). Women, men, work, and family. An expansionist theory. *American Psychologist*, 56, 781–796.
- Batory, A. (2008). Tożsamość złożonego Ja. W: P. Oleś, A. Batory (red.), *Tożsamość i jej przemiany a kultura* (s. 279–308). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Baumeister, R.F. (1997). Identity, self-concept, and self-esteem: The self lost and found. W: R. Hogan, J.A. Johnson I R.S. Briggs (red.), *Handbook of personality psychology* (s. 680–710). San Diego: Academic Press.
- Branden N. (1997). *Taking responsibility, Self-reliance and the accountable life*. New York: Fireside Simon & Schuster.
- Brzezińska, A. (2004). *Spoleczna psychologia rozwoju*. Warszawa: Scholar.
- Cameron, L. (1999). Raising the stakes in the ultimatum game: Experimental evidence from Indonesia. *Economic Inquiry*, 37, 47–59.
- Derbis, R. (1986). Pojęcie odpowiedzialności. *Psychologia Wychowawcza*, 3, 296–306.
- Erikson, E.H. (1968). *Identity. Youth and crisis*. New York – London: W.W. Norton and Company.
- Feather, N.T. (1990). Bridging the gap between values and actions: Recent applications of the expectancy-value model. W: E.T. Higgins, R.M. Sorrentino (red.), *Handbook of motivation and cognition* (tom 2). New York: The Guilford Press.
- Giddens, A. (2007). *Nowoczesność i tożsamość*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grouzet, F.M., Kasser, T., Ahuvia, A., Dols, J.M., Kim, Y., Lau, S., Ryan, R.M., Saunders, S., Schmuck, P., Sheldon, K.M. (2005). The structure of goals across 15 cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 800–816.
- Grzelak, J. (2005). Czy stajemy się lepsi? O nieoczekiwanym uspołecznieniu Polaków. W: M. Drogoz (red.), *Jak Polacy przegrywają, jak Polacy wygrywają* (s. 115–126). Gdańsk: GWP.
- Harbaugh, W.T., Krause, K., Liday, S.G.Jr. (2002). *Children's bargaining behavior*. University of Oregon: Working Paper.
- Heinrich, J., Boyd, R., Bowles, S., Camerer, C., Fehr, E., Gintis, H., McElreath, R., Alvard, M., Barr, A., Ensminger, J., Hill, K., Gil-White, F., Gurven, M., Marlowe, F., Patton, J.O., Smith, N., Tracer, D. (2005). "Economic Man" in cross-cultural perspective: behavioral experiments in 15 small-scale societies. Santa Fe Institute: Working Paper.
- Hermans, H.J.M. (2003). The construction and reconstruction of a dialogical self. *Journal of Constructivist Psychology*, 16, 89–130.
- Jarymowicz, M. (1989). Próba konceptualizacji pojęcia „tożsamość”: spostrzegana odrębność Ja – Inni jako atrybut własnej tożsamości. *Przegląd Psychologiczny*, 32, 655–669.
- Jarymowicz, M. (2000). Psychologia tożsamości W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (t. 3, s. 107–125). Gdańsk: GWP.
- Jarymowicz M. (2008). Szkic o rozwoju tożsamościowych podstaw identyfikowania się z innymi ludźmi. W: P. Oleś, A. Batory (red.), *Tożsamość i jej przemiany a kultura* (s. 147–176). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Kofta, M. (2001). Poczucie kontroli, złudzenia na temat siebie, a adaptacja społeczna, W: M. Kofta, T. Szutrowa (red.), *Złudzenia, które pozwalają żyć. Szkice ze społecznej psychologii osobowości* (s. 199–225), Warszawa: PWN.
- Krzywosz-Rynkiewicz, B. (2007). *Odpowiedzialność podmiotowa dzieci. Jak rozumieć i inspirować jej rozwój*. Kraków: Impuls.
- Krzywosz-Rynkiewicz, B., Zalewska, A. (2008). Citizens of the Future: How young people perceive social problems from both local and global perspectives. W: A. Ross, P. Cunningham (red.), *Reflecting on identities: research, practice & innovation* (s. 97–101). London: CiCe Publication.
- McAdams, D.P. (2003). Identity and the life story. W: R. Fivush, C.A. Haden (red.), *Autobiographical memory and the construction of a narrative self: Development and cultural perspectives* (s. 187–207). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- McClelland, D.C. (1985). *Human motivation*. Glenview IL: Scott-Foresman.
- Mittone, L. (2003). *Altruism without reciprocation in children*. University of Trento: Working Paper.
- Moir, A., Jessel, D. (1993). *Płeć mózgu*. Warszawa: PIW.
- Murnighan, J.K., Saxon, M.S. (1998). Ultimatum bargaining by children and adults. *Journal of Economic Psychology*, 19, 415–445.
- Nowicka-Koziół, M. (1993). *Odpowiedzialność w świetle alternatyw współczesnego humanizmu*. Warszawa: WSPS.
- Obuchowski, K. (2000). *Człowiek intencjonalny, czyli o tym jak być sobą*. Poznań: Rebis.
- Oleś, P. (2008). O różnych rodzajach tożsamości oraz ich stałości i zmianie. W: P. Oleś, A. Batory (red.), *Tożsamość i jej przemiany a kultura* (s. 41–84). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Puchalska-Wasył, M., Oleś, P. (2008). Teoria narracyjnej tożsamości McAdamsa. W: P. Oleś, A. Batory (red.), *Tożsamość i jej przemiany a kultura* (s. 247–278). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Sutter, M. (2003). *On the nature of fair behavior and its development with age*. University of Innsbruck: Working paper.
- Vasta R., Haith M.M., Miller S.A. (1995). *Psychologia dziecka*. Warszawa: WSiP.
- Wojtyła, K. (1992). *Miłość i odpowiedzialność. Studium etyczne*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Zalewska, A. (1997). Cele życiowe licealistów i studentów w zależności od reaktywności i płci. *Psychologia Wychowawcza*, 40, 1, 12–24.
- Zalewska, A. (1999). Ważność altruizmu jako wartości dla uczącej się młodzieży. *Psychologia Wychowawcza*, 42, 2, 108–119.